

PHASELIS

Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi
Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies

Issue V (2019)

Hurma Çiftçi Lahdi

The Sarcophagus of Farmer from Hurma

Ahmet ÇELİK

 <https://orcid.org/0000-0002-7676-0079>

The entire contents of this journal, *Phaselis: Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies*, is open to users and it is an 'open access' journal. Users are able to read the full texts, to download, to copy, print and distribute without obtaining the permission of the editor and author(s). However, all references to the articles published in the e-journal *Phaselis* are to indicate through reference the source of the citation from this journal.

Phaselis: Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies is a peer-reviewed journal and the articles which have had their peer reviewing process completed will be published on the web-site (journal.phaselis.org) in the year of the journal's issue (e.g. Issue IV: January-December 2018). At the end of December 2018 the year's issue is completed and Issue V: January-December 2019 will begin.

Responsibility for the articles published in this journal remains with the authors.

Citation A. Çelik "Hurma Çiftçi Lahdi". *Phaselis* V (2019) 231-249. <http://dx.doi.org/10.18368/Pha.19015>

Received Date: 22.04.2019 | Acceptance Date: 29.08.2019
Online Publication Date: 24.09.2019

Editing Phaselis Research Project
www.phaselis.org

Geliş Tarihi: 22.04.2019
Kabul Tarihi: 29.08.2019
Yayın Tarihi: 24.09.2019

PHASELIS

V (2019) 231-249
DOI: 10.18368/Pha.19015
journal.phaselis.org

Hurma Çiftçi Lahdi

The Sarcophagus of Farmer from Hurma

Ahmet ÇELİK*

Öz: Antalya Hurma Mahallesi'nde yapılan kazıda bir lahit ve üç ana parça halinde kapağı tespit edilmiştir. Yerel kireçtaşı üzerine oyulan yerel işçilikli ve kırsal yaşam konulu lahit, çift sürme sahneli oldukça nadir kompozisyonuyla üniktir. Bazı betimlemeleriyle Pisidia geleneğini yansıtır; Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde MS III. yüzyıla tarihlenebilir.

Anahtar sözcükler: Hurma, Lahit, Çiftçi, Saban, Öküz, Roma

Abstract: A sarcophagus and three main pieces of lid were found in the excavation in Antalya, Hurma district. The sarcophagus with rural life theme, carved on the local limestone with local craftsmanship is unique with its rather rare composition of double plowing scenes. The sarcophagus which reflects the Pisidian tradition with some of its depictions can be dated to the IIIrd century AD in Roman Empire period.

Keywords: Hurma, Sarcophagus, Farmer, Plow, Ox, Rome

Giriş

Antalya İli, Konyaaltı İlçesi, Hurma Mahallesi'nde inşaat yapmak üzere zemin hazırlığı ve hafriyat çalışmaları sırasında bir lahit mezarın ortaya çıktığı bildirilmiş, söz konusu yerde lahit ile üç ana parça halinde kapağının bulunduğu tespit edilmiştir (Fig. 1-3).

Toprakla örtülü olduğu için hatları zorlukla seçilebilen lahdin dıştan etrafının açılmasıyla çalışmalara başlanılmış, ortaya çıkarıldığında; dört yüzüne de iş makinesiyle müdahalede bulunulduğu, üzerinden küçük parçalar koparıldığı, içerisinde boşaltıldığı ve sonra yüzey toprağının içerisine doldurulduğu görülmüştür (Fig. 2, 4). Lahitten çıkarılan toprak, her olasılığa karşı detaylıca incelenmiş ancak kayda değer herhangi arkeolojik bir bulgu tespit edilememiştir¹.

Antalya Müzesi ön bahçesine taşınıp 2013/181 envanter numarası alan ve podyumuyla birlikte kireçtaşından tek parça bir kayanın işlenmesi ile oluşturulmuş lahdin uzunluğu 2.24 m, genişliği 1.15 m, derinliği ise 0.72 m'dir. Ayrıca yakınında tespit edilen kapak parçaları birleştirilerek lahdin üzerine bırakılmıştır. Kapağın uzunluğu 2.26 m, genişliği 1.22 m, yüksekliği ise 0.69 m'dir (Fig. 5).

Tipoloji

Lahit teknesinin işlenmiş uzun yüzünün ana sahnesinde bir çift öküzü sabana süren erkek çiftçi kabartması yer almaktadır (Fig. 5). Çiftçi kıvrık saç ve sakallıdır. Yüzü tam cepheye dönük iken özellikle bacakları 3/4 profil sergiler. Çiftçi sağ elinde sopa tutmaktadır. Üzerinde kasık ile diz

* Dr., Antalya Müzesi Müdür Yardımcısı V., ahmetark.celik@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-7676-0079>

¹ 11.09.2013-18.09.2013 tarihleri arasındaki çalışmalar Antalya Müzesi Müdürlüğü'nden Arkeolog Mustafa SAMUR ve Arkeolog Ayşe AKMAN ile birlikte yürütülmüştür, kendilerine teşekkür ederiz.

arasındaki mesafenin ortasına kadar inen bir tunik bulunur. Tunik kıvrımları dikey çizgilerle belirginleştirilmiş olup olasılıkla kemerle bağlandığından tunik belinde dökümlüdür. Çiftçinin ayağında çizme bulunur ve sol ayağı ile sabana basmaktadır (Fig. 6-8).

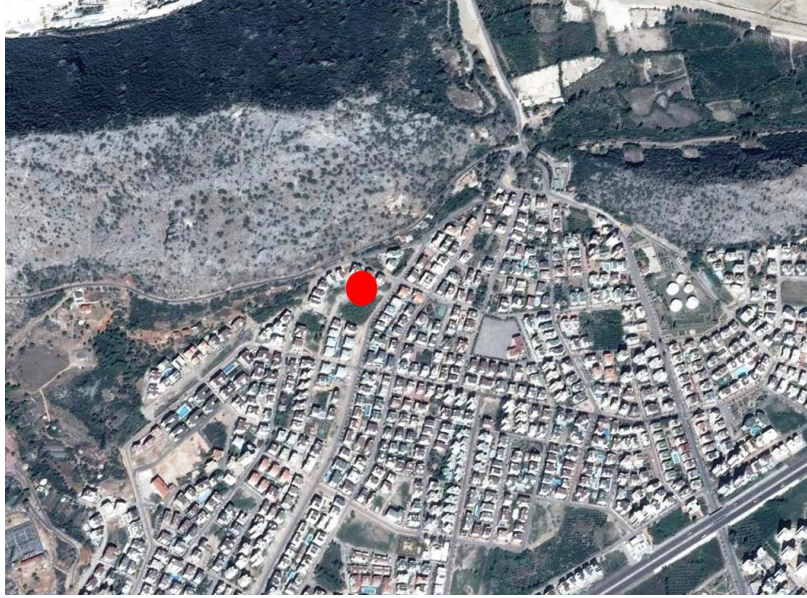

Fig. 1. Hurma Lahdi'nin Bulunduğu Yaklaşık Alan (Google Earth-11.08.2017)

Karşıdan bakıldığında çift sürme sahnesinin üst sağında bulunan çelenk (*imago clipeata* veya *clipeata imago*) içerisinde cepheden verilmiş bir erkek büstü bulunur (Fig. 4-5, 9). Buradaki erkek yine kıvrık saçlıdır, ancak sakal bulunmaz, dolayısıyla genç bir görünüm sergiler. Üst soldaki çelenk içerisinde ise bu kez başında şal bulunan kadın büstü görülür (Fig. 10). Kadının yüzünün sol tarafı kırıldığından belirsizken sol gözünün olduğu kısım ile saçları seçilebilmektedir. Göğsünün merkezinde yatay paralel kavisler ile elbise kıvrımları gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca her iki büstün çevresindeki çelenk (*imago clipeata* veya *clipeata imago*) olasılıkla dairesel biçimlendirilen ikili bitki dalının yatay kuşaklar ile bağlanması ile oluşturulan stilize bir çelenk görünümündedir (Fig. 9-10).

Hurma Lahdi'nin her iki kısa yüzünde ise üzerinde rozet bulunan birer kalkan ve altında birer mızrak yer alır (Fig. 11-12). Lahde karşıdan bakıldığında sağ tarafta kalan kısa yüzdeki kalkanın iç içe iki dairesel kısımdan oluştuğu, içteki dairesel aksamın merkezine dört geniş yapraklı bir rozetin işlendiği görülmektedir. Kalkanın altındaki mızrağın uç kısmı ise 45 derecelik bir açı ile lahdi'nin üst kısmına denk gelecek biçimde konumlandırılmıştır (Fig. 11). Sol kısa yüzdeki kalkan yine iç içe iki dairesel kısımdan oluşmaktadır. Bu kalkanın merkezine altı ince yapraklı bir rozet işlenmiştir. Altındaki mızrağın uç kısmı ise yine 45 derecelik bir açı ile lahdi'nin üst kısmına denk gelecek biçimde konumlandırılmıştır (Fig. 12).

Lahdi'nin arka uzun yüzü kabaca tıraşlanmış ve üzerine herhangi bir figür ya da motif işlenmemiştir (Fig. 13). Lahit podyumunun bir bölümü kabaca işlenmiş olup diğer bölümleri doğal bırakılmıştır. Lahdi'nin podyumunda ve teknesinin bir bölümünde doğal yolla kırılmalar ve çatlaklar tespit edilmiştir (Fig. 4-5, 11-13).

Parçaları birleştirilerek lahdi'nin üzerine bırakılan kapağın ön yüz merkezi kısmında yazısız bir tabula bulunmaktadır (Fig. 14). Arka uzun yüz tarafında kapağın üzeri boş bırakılmıştır (Fig. 13). Ayrıca kapağın tepe ve köşe akroterlerinin yalnızca genel hatları oluşturulmuş, başkaca herhangi bir bezeme veya figür işlenmemiştir (Fig. 5, 11-13).

Fig. 2. Kazı Öncesi Lahit

Fig. 3. Lahit Kapağı Parçaları

Fig. 4. Kazı Sonrası Lahdin Genel Görünümü

Hurma Lahdi kapağının kısa yüzlerinin her iki alınlığında ise birer Medusa başı bulunur. Lahde karşıdan bakıldığında sağ tarafta kalan kısa yüzün üst kısmına denk gelen kapağın alınlık kısmındaki Medusa'nın yüzünde yıpranmalar bulunmakla birlikte donuk ifade algılanabilmektedir. Mitolojide yılan saçlı olduğu belirtilen Medusa'nın birbirine paralel giden hafif dalgalı saçları burada perçemler halinde verilmiştir. Ayrıca iki taraftaki saçlarından uzatılan birer tutam boynun merkezi alt kısmında fiyonk benzeri bağlanarak bırakılmıştır (Fig. 11). Kapağın sol alınlık kısmındaki Medusa'nın ise yüzünde yine yıpranmalar bulunmakla birlikte donuk ifade burada da algılanabilmektedir. Benzer şekilde Medusa'nın birbirine paralel giden hafif dalgalı saçları perçemler halinde verilmiştir ve iki taraftaki saçlarından uzatılan birer tutam boynun merkezi alt kısmında fiyonk benzeri bağlanarak tutturulmuştur (Fig. 12).

Genel Değerlendirme ve Tartışma

Neolitik Dönem, insanlığın yerleşik düzene geçip tarım yapmaya başladığı önemli bir dönüm noktasıdır². Bu dönemde öncelikle insan gücüyle sürülen basit sabanlar kullanılmıştır; sonra boğa veya öküzün çift sürmede kullanılmasıyla daha fazla ürün elde edilmiş olmalıdır³.

² Özdoğan 2007, 9 vd.; Işık 2009, 24-26; Kızıltan 2013, 10.

³ İlk tarım deneyimi olasılıkla, öncelikle tohumların doğrudan toprağa atılması şeklinde olmuşken daha sonra insan gücüyle çift sürülerek tohumların toprağa atıldığı anlaşılmaktadır. Toprağı sürme işlemi için muhtemelen ağaç dallarından kesilen ve sürüldüğünde toprağı etkili kazıyabilen "V" biçiminde sabanlar kullanılmış olmalıdır. Sabanla

Anadolu'da Kalkolitik Dönem ve Tunç Çağı'nda maden kullanımının artmasıyla önemli gelişmeler sağlanmış; ilkinde bazı tarım aletleri bakırdan imal edilmişken, diğerinde tunç sabanlar yapılmıştır⁴. Geç Kalkolitik Çağı, bölgesinde en iyi şekilde temsil eden Malatya Aslantepe'de MÖ 3300-3000 yılları arasına tarihlenen tapınak-saray yapısının geçenek duvarına, toprağın sürüşünün ilk resmi olarak öküzü karasabana koşan ve sol elinde üvendire tutan bir çiftçi resmedilmiştir. Burada karşılıklı duran bir çift öküzün arasında buğday başağı bulunmaktadır (Fig. 15)⁵.

Görülüyor ki tarım, iklimi, akarsuları ve münbit ovalarıyla Anadolu yaşamının merkezindedir. MÖ II. binyılda Hitit tabletlerinde saban ve sabana koşulan öküzlerden söz edilir ve saban öküzleri satılabildiği gibi aynı zamanda da kiralanabilmektedir⁶. Anadolu'nun I. binyıl devletleri olan Frig, Urartu ve Lidya'da da tarım faaliyetleri çok önemlidir⁷. Bu nedenle saban ve sabana koşulan öküzler önemini korumuş olmalıdır. Ayrıca antikçağda da doğal olarak saban kullanımı devam etmiştir⁸.

Belirtildiği üzere Hurma lahit teknesinin işlenmiş uzun yüzünün ana sahnesinde sağ elinde bir tür sopa yani üvendire⁹, sol eli ile saban/pulluk¹⁰ tutan ve önünde orantısız verilen hörgüçlü bir çift öküz (Zebu veya Zebus)¹¹ bulunan erkek çiftçi kabartması yer almaktadır (Fig. 4-8, 22).

toprak sürülünce toprakta mineral artışı ve sonucunda daha yüksek ürün verimi sağlanmıştır. Boğanın/Öküzün ehlileştirilerek onun gücünün çift sürmede kullanılmasıyla insan gücüyle sürülen basit sabana nazaran daha derin sürülen ve mineral açısından daha zenginleşen topraktan daha fazla ürün alınmış ve bu çift hayvanları tarımsal yaşamda önemli bir yer kazanmışlardır. Bk. Akın – Esgici 2015, 34.

⁴ Ayrıca, Anadolu'da Kalkolitik Dönem MÖ 6000/5500 ile 3500/3200 arasına, Tunç Çağı MÖ 3500/3200 ile 1200 arasına tarihlenebilir. Bk. Akın – Esgici 2015, 35; Kızıltan 2013, 10-11.

⁵ Işık 2009, 31; Bununla beraber sadece Anadolu'da tarım, yaşamın merkezinde değildir. Örneğin Nil Nehri'nin suladığı bereketli topraklarda tarımı yoğun bir şekilde yapan Eski Mısır'da daha sonra duvar resim sanatının oldukça güzel örnekleri verilmiş, tarımsal faaliyetlere ilişkin sabanın bir çift öküzle kullanımı benzer şekilde adeta simgesel bir motif olarak tercih edilmiştir. Örnekler için bk. İnan 1956, 64 vd., res. 50, 57; Janic 2002, 24-30, res. 4-D; Rehkugler 2011, 5-6; Ayrıca İtalya'nın kuzey kesiminde kalan Lavagnone'de MÖ 1900-1800 arasına tarihlenen, meşe ağacından yapıldığı anlaşılan ve korunmuş durumda tespit edilen bir saban örneği bu bölge için de tarımın önemini belgelemektedir. Bk. Perini 1984, 362; Perego 2017, 141, 166.

⁶ Hititler'de 1 şekel 12,4 gram'dır. Saban öküzünün fiyatı 5 şekel gümüş ve/veya 12 şekel gümüşdür. Bir saban öküzünün bir aylık kirası 1 şekel gümüşdür. Reyhan 2010, 66-75; Ayrıca bk. Hoffner 2010, 230.

⁷ Bülbül 2017, 276-280.

⁸ Örneğin, MÖ 530'a tarihlenen ve Nikosthenes ressamına ait siyah figür tekniğinde bir kylix tondosunda çekirge gibi tarım zararlısı ile mücadelenin yanı sıra bir çiftçinin iki boğayı sabana koşması resmedilmiştir. Gow 1914, 252, fig. 3; Ayrıca Klasik Dönem içerisinde MÖ 430-420 yıllarına tarihlenen karınlı bir krater üzerinde yine pulluk sürme sahnesi görülür. Bk. Immerwahr 1964, 24-25, no.7

⁹ Üvendire, çifte sürülen öküzleri yönlendirmek için kullanılan ve uç kısmına sivri demir/çivi takılmış uzun değnektir. Bu sivri demire "nodul" veya "modul" ismi verilir. Anadolu ağızlarında üvendire; "üğendire" veya "meses" olarak ta adlandırılmıştır. Eren 1999, 429; Üvendire, "öğendire" biçiminde de söylenmektedir. Tokat 2014, 163.

¹⁰ Saban/Pulluk, biri uzun diğeri kısa iki dayanıklı ağaç/ahşap parçanın eklenmesi ve kısa ahşap aksamın uç kısmına toprağı derinden yaran demir aksamın takılmasıyla kullanılmıştır. Sabanın hareketi bir tutma koluyla kontrol edilmiş olup tek öküzün çektiği sabanlarda tutma kolunun uç tarafındaki halkaya geçen kayış hayvana bağlanırken, iki öküzün çektiğinde ise çekme kolunun uç kısmına boyunduruk adı verilen bir parça eklenmiştir. Demirer 2013, 113.

¹¹ Hörgüçlü öküz/boğanın ya da Hint öküzü/boğasının (Zebu/Zebus) anavatanı konusu tartışmalı olmakla beraber Afrika'dan öte Hindistan olduğu yönündedir. Hindistan'da Indus Vadisi yerleşimlerinde MÖ III. binyıl başlarından itibaren mühür ve figürinlerde görülür. Erken örneklerde erkeğin üremesiyle ilgili kültlerle ilintili olduğu düşünülmektedir. MÖ II. binyılın ikinci yarısında terrakota boğa figürinleri Susa ve Umm el Marra'dan ele geçmiştir. MÖ 950 civarında Filistin'de terrakota hörgüçlü boğa figürinleri bulunur. Hellenistik Dönem'de MÖ 281'den sonra basılan Seleukeia/Tralleis basımı sikkelerde, MÖ II. yüzyılda ise Antiocheia, Magnesia ve Smyrna sikkelerinde görülür. Yine MÖ 189-184 yılları arasındaki Kibyra bronz sikkelerinde yaygın tip hörgüçlü boğadır. Bu dönemde geniş bir ova ile ovaya hâkim kentte hörgüçlü boğanın yetiştirildiği ve ekonomide önemli olduğu söylenebilir. Roma İmparatorluk Dönemi'ne örnek olarak MS I. yüzyıla ait Tralleis'te bulunan boğa figürini gösterilebilir. Bk. Çağdaş 1955, 58; Özudoğru 2014, 178; Çekilmez 2015, 53; Ayrıca bk. Akçay-Gürel 2018, 12, fig. 8.

Üzerinde tunik bulunan çiftçi, ana uyar biçimde sol ayağı ile sabana basmaktadır¹². Perspektifi verebilmek adına öndeki öküzü göre arkadaki öküz daha büyük tutulmuştur ve olasılıkla saban sürmenin zorlayıcı olduğunu gösterebilmek için arkadaki öküzün sol ön bacağı dizden hafif bükülerek ileri atılmış ve sahneye hareket kazandırılmıştır. Öküzlerin özellikle gözleri ve boynuzları belirgin verilmiştir. Boyunduruk, öküzlerin hörgüçlerinin hemen önünde konumlandırılmıştır (Fig. 6-7).

Fig. 5. Antalya Müzesi, Hurma Lahdi Ön Yüz

Hurma Lahdi üzerinde saban betimi bulunması nedeniyle antikçağ sabanlarını incelemek yararlı olacaktır. Antikçağda pulluklar; tamamen ağaç olup değişebilen veya değişemeyen kazıcı saban aksamı simetrik pulluklar, saban demirli simetrik pulluklar, tekerlekli pulluklar, arabalı/sepetli pulluklar ve genelde arabalı/sepetli saban demirli asimetrik pulluklar şeklinde sınıflandırılmışlardır. Ayrıca yaygın kullanılan basit pulluklar; taban ve saban demiri dikey olanlar, taban ve saban demiri yatay olanlar şeklinde iki tipe ayrılabilir¹³.

Roma Dönemi'nde saban, *aratrum* olarak isimlendirilir. *Aratrum* sözcüğünün pulluğun toprağı yarıp kenarlara yığmasından dolayı *arruit* fiilinden türediği önerilmiştir. Sabanın sivri uçlu demir kısmı *vomer* (*vomis*), tabanı *dentale* (*dens*), taban üzerinde duran düz ahşap bölüm *stiva*, tutamak kısmındaki sap *manicula* ve saban gövdesi ise *buris* (*bura*) olarak adlandırılmıştır¹⁴.

Hurma Lahdi üzerindeki saban ise üç parçadan oluşmaktadır ve *buris* ile *dentale* birleşik işlenmiştir. *Vomer* ise *dentale* kısmına demir vb. bir bilezik ile sabitlenmiştir. Ayrıca *stiva*'nın, *dental*'eye ek bir aksam kullanılarak yerleştirildiği ve böylece *dentale* kirişinin gerisinde çiftçinin basabileceği boş bir zeminin oluştuğu anlaşılmaktadır (Fig. 6, 8).

¹² Roma tarımında kölelerin kullanımına bağlı olarak lahit üzerinde çift süren erkeğin köle olabileceği düşünülebilir. Ancak böyle bir lahdi yaptıran kişinin köle olmayacağı ve bu nedenle toprak veya çiftlik sahibi bir kişi olması gerektiğini belirtmek gerekir.

¹³ Joolen 2003, 105-107; Pulluk konusuna ilişkin ayrıca bk. White 1967, 123 vd.; White 1970, 174-178.

¹⁴ Varro, De Lingua Latina V. XXXI. 135; Ruperti 1841, 422; White 1967, 123 vd.; Neumann 1981, 223 vd.

Fig. 6. Çift Sürme Sahnesi Cephe Görünümü

Fig. 7. Çift Sürme Sahnesi Yandan Görünüm

Hurma Lahdi'nde, karşıdan bakıldığında çift sürme sahnesinin önünde/sağında *imago clipeata* ya da *clipeata imago*¹⁵ veya çelenk¹⁶ içerisinde cepheden verilmiş bir erkek büstü, arkasında/solunda ise yine çelenk içerisinde kadın başına şal ya da çarşafını geçirmiştir (Fig. 5, 9-10)¹⁷. Yerel üretim lahit üzerindeki figürleri portre bakımından karşılaştırmak çok sağlıklı olmasa da, ana sahnedeki kıvrıkcık saç ve sakallı yaşlı erkek ile büstteki kıvrıkcık saçlı erkek aynı kişi olabilir, dolayısıyla gençliğinden yaşlılığına uzanan süreçte adeta bir yaşam hikâyesi sergilenmiştir.

Lahitlerde büst kullanımı MÖ IV. veya III. yüzyıl¹⁸ gibi erken tarihlerde vardır; Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri üzerinde devam etmiştir¹⁹. Bu Dönem'de, kalkan veya tondo içerisinde portre büstler içeren lahitler, Erken Antoninler Dönemi'nden (150-160) itibaren görülür ve MS III. yüzyılda moda olur. Ayrıca Pamfilya Bölgesi osthoteleklerinin ön yüzünde bulunan kavislerin içerisine çoğu zaman büstler yapılabilmektedir ve bunlar bir kadın ve/veya bir erkeği betimler²⁰. Nitekim Hurma Lahdi büstlerindeki kişiler karı-koca olmalıdır ve lahit de belli ki ikisi tarafından ortak kullanılmıştır²¹.

Hurma Lahdi'nin her iki kısa yüzünde de, merkezinde rozet bulunan birer kalkan ve altında birer mızrak betimlenmiştir (Fig. 11-12, 23). Oldukça geniş kullanım alanı olan kalkan kabartmaları, tapınak ve konutların yanı sıra bir kült ögesi olarak kayalıklara da işlenmiştir²². Erken Hellenistik Dönem tarihli²³ Termessos Alketas Mezarı, mezar geleneğiyle bağlantılı kalkan betimine iyi bir örnektir. Kalkan, burada diğer silah kabartmalarıyla birlikte mezar sahibinin yüceltilerek heroize edildiğine, Anadolu'da tanrılaştığına ve onun savaşçı kimliğine işaret eder²⁴.

¹⁵ The J. Paul Getty Museum 1990, 80; Durugönül 2008, 195 vd.

¹⁶ Mezarlarda kullanılan çelenk hem zaferi hem de mezar sahibinin başarıları ile ödüle işaret etmektedir, bk. Öztürk 2003, 17.

¹⁷ Çelenk içerisinde büst örneği için bk. Koch – Sichterman 1982, 214, res. 283; Çelgin 1990, 260-268, res. 445-449.

¹⁸ Örneğin Hoyran'da MÖ IV. veya III. yüzyıla tarihlendirilen (tamamen Hellenistik Dönem olabileceği de belirtilmiştir) iki lahit üzerinde aslan ve boğa başlarının yanı sıra kadın büstü bulunur. Özer 2014, 81.

¹⁹ Örnekler için bk. Lanckoroński 1890, 6, res. 2; Kranz 1984, 191 vd.; 1999, 138 vd.; Özdilek – Çevik 2009, 285 vd.; Özer 2014, 80-86; Tüner Önen *et al.* 2017, 346 vd.; Çelik *et al.* 2018, 182-184.

²⁰ Koch 2001, 68 vd.; Üzerinde büst bulunan Roma (MS II-III. yüzyıl) lahit örnekleri için bk. Koch – Sichterman 1982, 117 vd.

²¹ Termessos'ta MS 150-200 arasına tarihlendirilen, Ailia Kapetoleina Kille adlı bir kadın ve kocası için yaptırılan lahde ilişkin bk. Çelgin 1990, 260-268.

²² Çevik 1996, 65.

²³ Lanckoroński 1892, 68; Abbasoğlu 1987, 214; Çelgin 1994, 158-160.

²⁴ Işık 2015, 204; Ayrıca kalkan kabartmalarının mezarlarda kullanımına örnek Antalya ili, Kemer İlçesi, Beycik Mahallesi sınırlarında bulunan ve Hellenistik Dönem özellikleri gösteren Fırıncık Mevkii Antik Yerleşimi Nekropolü'ndeki mezar yapısı gösterilebilir. Bk. Çelik 2017, 96-97.

Fig. 8. Saban Detay

Fig. 9. Erkek Büstü

Fig. 10. Kadın Büstü

Trebenna Trokondas Mezarı Roma Dönemi'ne aittir²⁵ ve özel konumu, kült amaçlı kaya döşemleriyle bir Ölü Tapınağı görünümü sergileyen bu mezarın kapısının üzerindeki kalkan ve mezar alanının dinsel içerikli düzenlemesi, Termessos Alketas Mezarı ile aynı düşüncenin bir başka yansımasıdır²⁶.

Pisidia'da Hellenistik Dönem'den itibaren osthotekler üzerinde silah (kalkan ve kılıç) betimleri görülür. Bunun bir devamı olarak Roma İmparatorluk Dönemi Pisidia Lahitleri üzerinde de silah ile süsleme geleneği sürmüştür, bunlarla figüratif unsurlar belirli bir kalıba uyarlanmış ve lahdin uzun yüzlerindeki merkezi tabula ansatanın her iki yanına birer kalkan ve altında birer mızrak yerleştirilmiştir²⁷.

Hurma Çiftçi Lahdi'nin üzerindeki kalkan betimlemeleriyle Pisidia geleneğini yansıttığı ve bulunduğu yerin Phaselis teritoryumu kuzeydoğu uç sınırları içerisinde bulunduğu söylenebilir²⁸. Phaselis teritoryumu içerisinde bulunsun ya da bulunmasın hemen batıdaki dağlık bölge civarında, Hurma Çiftçi Lahdi'ne özellikle kalkan-mızrak ve büst betimlemeleriyle son derece benzer olan ve adeta kendine özgü bir sanatla yerel üretim başkaca lahit örnekleri tespit edilmiştir. Bu lahitlerdeki zenginliğin oluşmasındaki asıl etkenin Lykia, Pamphylia ve Pisidia kültür bölgelerinin geçiş sahasında bulunmaları olduğu söylenebilir. Ayrıca bu kadar birbirine benzer ikonografiye sahip lahitlerin durumu gözönüne alınırsa döneminin lahit geleneğine hâkim olup, siparişler üzerine lahitler yapan gezici yerel ustaların var olduğunu söylemek de mümkündür²⁹.

Lahdin yaklaşık 10 m doğusunda dolgu toprak üzerine bırakılmış halde küçük parçaların dışında kapağa ait üç büyük parça bulunmuştur ve bunların eski kırık olmasına bakılarak lahdin günümüzden çok önce (belki de antik soygun!) soyulduğu anlaşılmıştır. Söz konusu kapak parçaları, mümkün olduğunca birleştirilerek lahdin üzerine yerleştirilmiştir.

Hurma Lahdi kapağının her iki alınlığında Medusa³⁰ başı bulunur (Fig. 11-12, 23). Medusa

²⁵ Trokondas Mezarı (Kaya Mezarı 1), Trebenna'daki en nitelikli kaya mezarıdır. Mezar kapısının üstünde bir kalkan ve kapı üst yanlarında sarmaşıkla bezenmiştir. Kalkanın sol yanında 'Hermaios oğlu Trokondas'ın mezarı. *Trebimes Herosları Diktirdi. Trokondas yaptı* yazmaktadır. Bu mezarın en geç MS I. yüzyıla tarihlenmesi gereken, kurucu ailenin bilinebilen tek kaya mezarı olması beklenir. Bk. Çevik et. al. 2005, 67-68.

²⁶ Işık 2015, 204.

²⁷ Üzerinde kalkan betimi bulunan Roma Dönemi lahit örnekleri için bk. Koch – Sichterman 1982, 544-550; Çelgin 1990, 88 vd.; Koch 2001, 259-261; 2010, 31-32; Pisidia lahitlerinde kullanılan kalkan, savaşçılığı göstermenin yanında, düşmana karşı hazırlık, güç, iktidar, hâkimiyet ve kötülüklerden koruyup caydırma gibi anlamlar içermektedir. Bk. Özdilek 2006, 34-36; Roma Dönemi Pisidia Lahitleri'nin genelinde tabula ansata ve iki kalkan bulunur. Yazıtları ve kabartma stilleriyle MS III. yüzyıla tarihlenebilirler. Özdilek – Çevik 2009, 284; Konuyla ilintili Phaselis teritoryumu ve yakın çevresinde Pisidia geleneğini yansıtan kalkan betimli lahit örnekleri bk. Tüner Önen et al. 2017, 346 vd.

²⁸ Hurma-Liman bölgesi, haritalarda Phaselis teritoryumunun kuzeydoğu uç sınırları içerisinde gösterilmektedir. Bk. Tüner Önen 2008 33, lev. 2; Gürel 2016, 280, fig. 1.

²⁹ Çelik et. al. 2018, 194.

³⁰ Medusa Hellen Mitolojisi'nde, saçları yılanlarla örülü, tunç elli, altın kanatlı olan ve çevreye korku salan Gorgolar'dan ölümlü olanıdır. Bakışlarıyla insanı taşa çeviren Medusa'yı Kahraman Perseus başını keserek

korkutucu ve koruyucu özelliğinden dolayı mezarlarda kullanılmış³¹, mezar ikonografisinde yerini Roma'dan çok önce almıştır³². Medusa başları Roma Dönemi'nde özellikle girlandlı lahitlerde çelenk boşluklarını doldurur³³. Ayrıca Medusa başının ana/merkezi figüratif unsur olarak kullanıldığı lahit teknesi örnekleri³⁴ bilinmekle birlikte, üçgen alınlıklı lahit kapakları üzerinde de yaygındır³⁵.

Fig. 11. Sağ Dar Yüz

Fig. 12. Sol Dar Yüz

Lahit kapağının ele geçen parçalarından biri üzerinde bir bölümü tahrip olmuş tabula ansata bulunur (Fig. 14). *Tabula ansata*'lar, çoğu zaman üç köşeli veya sarkaç biçimli kulpludur, "kulplu anı tabelası" anlamına gelir ve bunlar genelde yazıt amaçlıdır. Lahit teknesi dışında bazı lahit kapaklarında da bulunabilirler³⁶. Hurma Lahdi kapağı üzerindeki tabula yazısızdır; boş bırakılmıştır. Kapağın tepe ve köşe akroterlerinin sadece genel hatları oluşturulmuş ve başkaca herhangi bir bezeme veya figür işlenmemiştir³⁷.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi bağlamında üzerinde saban betimi bulunan sikkeleri incelemek yerinde olacaktır. Bu tip sikkelerin en erken örneği olarak Makedonyalı Büyük İskender Dönemi'ne ait Tarsus sikkeleri gösterilebilir ve bunların arka yüzünde tahta oturan Zeus'un

öldürmüştür. Erhat 1972, 149; Fuchs 1979, 397-398, 407; Grimal 1997, 217-219; Carpenter 2002, 106 vd.

³¹ Lahitlerde Medusa başları, mezarın korunması ve bekçilik yapımları amacıyla kullanılmıştır. Şimşek 1998, 4.

³² Örneğin Limyra'dan Antalya Müzesi'ne getirilen ve MÖ 380-360 yılına tarihlendirilen semerdam biçimli lahit kapağının dar yüzünün üst kirişi üzerinde bir Medusa başı bulunur. İdil 1981, 86-87, lev. 31.1-2.; Yine MÖ 370-360 yıllarına tarihlenen Perikle Heroonu üzerinde Perseus'un Medusa ile hikayesi konu edilmiştir. Bk. Borchhardt 1976, 83 vd.; Şahan 2009, 47-48.

³³ Girland üstü boşluklarda Medusa başı kabartması kullanılan Roma Dönemi Girlandlı Lahit örnekleri için bk. McCann 1978, 31-33; Işık 1982, 35 vd.; Waelkens 1982, 20 vd.; Herdejürgen 1996, 83 vd.; Elsner 2018, 358, fig. 13.1

³⁴ Koch – Sichterman 1982, 352, 500, res. 388, 483.; Waelkens 1982, 57, lev. 18,1; Huskinson 2015, 167.

³⁵ İdil 1981, 54 vd., lev. 7.1, 36.1-2, 79.2; Waelkens 1982, 17, lev. 1,1; Cambi 2010, 63 vd; Çelik *et. al.* 2018, 182, 188-189.

³⁶ Koch 2001, 28 vd.; Roma İmparatorluk Dönemi (MS II-III. yüzyıl) içerisinde kapağında tabula/tabula ansata bulunan lahit örnekleri için bk. Koch – Sichterman 1982, 67 vd.; Ayrıca Prokonnesos'ta üzerinde tabula ansata taşıyan çatı formu lahit kapağı örneği için bk. Koch 2010, 15, 111, res. 20.3.

³⁷ Bundan farklı olarak özellikle Anadolu lahitlerinin kapaklarının köşe akroterlerinde palmet ve/veya yapraklı düzenlemeler olabilir. Ayrıca bazen figürler de bulunabilmektedir. Bkz. Koch 2001, 205-212.

önünde bazen saban gösterilmiştir³⁸ (Fig 16). Fakat bu sikkelerden biraz daha erken olan yani Pers Dönemi'ne ait bazı Tarsus sikkelerinde taht üzerinde oturan Ba'al Tars bazen elinde üzüm salkımı ve/veya buğday başağı tutmaktadır³⁹ (Fig 17).

Üzüm salkımı ve buğday başağı kompozisyonu Anadolu sanatında çok tanınan bir unsurdur ve en azından MÖ X. yüzyıldan itibaren işlenmiştir⁴⁰. Örneğin Yeni/Geç Hitit Dönemi (MÖ 730-720) İvriz Kaya Anıtı üzerinde Tanrı Tarhunzas ile Tabal Ülkesi Tuvana Beyi Varpalavas karşılıklı bir şekilde durmaktadır (Fig 18). Varpalavas daha küçük gösterilmişken, Tanrı Tarhunzas'ın sağ ayağından asma çıkmakta ve bu tanrı sağ eliyle üzüm salkımlarını sol eli ise buğday başaklarını tutmaktadır⁴¹. Tarhunsaz, Hattilerin Taru, Hititlerin Teşup olarak adlandırdıkları "Göğün Baş Tanrısı" ile özdeşir ve İvriz Kaya Anıtı üzerinde "Fırtına Tanrısı Tarhunzas", "Üzümbağının Tarhunzası"na evrilmiştir⁴². Bunun yanında Lidçe "Baki" sözcüğü Tanrı Dionysos'un "Bakkhos" isminin kökeni olabilir ve ayrıca Dionysos isminin türevi olan "Dionisikles" sözcüğünün Lidçe karşılığı "Bakiva" olarak geçmektedir⁴³. Bu bağlamda MÖ VI. yüzyıl Hellen vazo resminde ayağından-vücudundan asma filizlenen Dionysos'un öncüsü ve de kökeni İvriz Kaya Anıtı üzerindeki Tarhunzas ve onu besleyen düşünceyi yaratan topraklar olmalıdır⁴⁴.

İvriz Kaya Anıtı üzerinde Tarhunzas'ın sağ ayağından asma köklenip göğermişken sol ayağından ise bir demet buğday filizlenmektedir. Yani tanrısal gösterimde asma ile buğday arasında bir eşitlik söz konusudur. Kökeni Fırtına Tanrısı Taru/Teşup olan Tarhunzas'ın fırtına-şimşek-yağmur ile ilişkisi düşünüldüğünde suyla toprağı bereketlendiren bu tanrının ayaklarının toprağına değdiği yerden asma ve buğdayın fışkırması gayet makuldür ve bu gösterim Tarhunzas'ın ürünler üzerindeki yaratıcı/hayat verici gücünü yansıtır olmalıdır⁴⁵. Dağlık-ovalık Anadolu coğrafyası ve ikliminin hem üzüm hem de buğday tarımı için oldukça elverişli yapısı düşünüldüğünde Tarhunzas üzerinde özellikle bu iki ürünün eşit bir şekilde sembolize edilmesi son derece doğaldır⁴⁶.

³⁸ CNG Auction 85-2010, 61, nr. 282; CNG Auction 88-2011, 25, nr.111; Triton XVII-2014, 59, nr. 147; Triton XXI-2018, 41, nr. 397.

³⁹ CNG Auction 49-1999, 73, nr. 655; Triton XIII-2010, 70, nr. 1329-1330; Triton XVII-2014, 120, nr. 352-353; Triton XVIII-2015,31-35, nr. 71-73, nr. 75-81, 245, nr. 645-646; Triton XIX-2016,100, nr. 274; Triton XX-2017,110-111, nr. 329-331.

⁴⁰ Yeni/Geç Hitit Dönemi kabartmaları üzerindeki üzüm ve/veya başak tasvirleri geç X – erken IX. yüzyıldan itibaren gösterilmiştir. Tiryaki 2013, 35 vd.; Ayrıca MÖ VIII. yüzyıla tarihlendirilen İvriz Kabartması ve Niğde Steli ile MÖ VIII-VII. yüzyıla? tarihlendirilen Gökbeş Kaya Anıtı buna örnek gösterilebilir. Bk. Tiryaki 2001-2002, 68, res. 1a-3b.

⁴¹ Akurgal 1955, 85 vd.; Akurgal 1968, 135, 214; Akurgal 1998, 200; Tiryaki 2001-2002, 68, res. 1a-1b Muscarella 2013, 770; Turgut 2017, 7-12; İvriz Kaya Anıtı'nda ayrıca Luvi hiyeroglifli yazıt bulunur ve "...Tarhunzas bu bağı yetiştirsin, üzüm büyüsün, o yaprak versin ve o 1000 ölçü şarap olsun..." yazar. Bk. Hawkins 2000, 516 vd.; Tiryaki 2001-2002, 68; Bu yazıtla ilişkin ayrıca bk. Hrozný 1937, 459 vd.

⁴² Tiryaki 2001-2002, 59; Tiryaki 2013, 43.

⁴³ Gusmani 1995, 13; Tiryaki 2001-2002, 64; Işık 2012, 189; Özdemir 2016, 39.

⁴⁴ Işık 1999, 66; Tiryaki 2001-2002, 64; Işık 2012, 189.

⁴⁵ İvriz Kaya Anıtı'nda tanrı ile bey aynı düzlemde olmayıp Tarhunzas'ın ayaklarının bastığı zemin Varpalavas'ın durduğu zeminden daha aşağı seviyede gösterilmiştir. Tanrısalılığına binaen Varpalavas'a göre oldukça büyük gösterilen Tarhunzas'ın başı kabartma çerçevesi sınırına kadar değiştirilerek sanki "Göğün Baş Tanrısı" vasfına, bulut-şimşek-fırtına-yağmur üzerindeki hâkimiyetine işaret edilmek istenmiştir. Bununla birlikte Tarhunzas'ın bereket, ürünler üzerindeki yaratıcı gücüne işaret etmek istercesine bu kez özellikle ayakları toprağın içine sokulmuş gibi Varpalavas'ın durduğu zeminden daha aşağı konumlandırılmış olmalıdır. Yani Tarhunzas, başı göklerde ve toprak içine nüfuz eder derecesinde ayakları yerlerde bir tanrı olarak bilhassa bu pozda gösterilmiş gibidir. İvriz Kaya Anıtı Sanatkârı, Tanrı Tarhunzas'ın toprak içine nüfuz ederek bereket vasfını iyice vurgulayabilmek adına mecburen tanrının ayaklarını Varpalavas'ın bulunduğu zeminden daha aşağıda konumlandırmış olmalıdır.

⁴⁶ Ayrıca Hellas ana karasının genel olarak dağlık coğrafyasının üzüm tarımına daha uygun olması, en azından Anadolu gibi geniş ovalarının bulunmaması nedeniyle buğday tarımına daha az elverişli yapısı göz önüne alınır

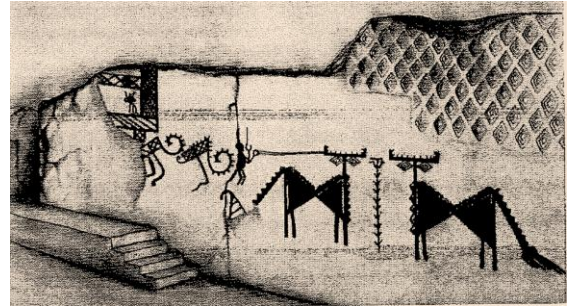
Fig. 13. Arka Yüz

Fig. 14. Kapak Üzerindeki Tabula Ansata

Pers Dönemi Tarsus sikkeleri üzerinde Ba'al Tars'ın elinde görülen üzüm salkımı-başak demeti Yeni/Geç Hitit üzerinden gelen inanç siteminin bir çeşit yansımasıdır. Ayrıca asma-başak ikilisi bolluk, refah ve sonsuz yaşam isteminin göstergesidir⁴⁷. Nitekim özellikle lahitler üzerinde görülmesiyle asma-üzüm, mezar ikonografisinde bir nevi hayat ağacı özelliğindedir ve öldükten sonra yaşam inancının bir belirticidir⁴⁸. Öyleyse asmanın dengi olan başak da aynı anlamı paylaşıyor olmalıdır. Bunun yanı sıra Makedonyalı Büyük İskender Dönemi Tarsus sikkeleri üzerinde tıpkı Ba'al Tars gibi betimlenen Zeus'un önünde görülen saban da yine asma-başak ile aynı anlamı taşımaktadır ve bu bağlamda bolluk ve refahı temsil etmesinin yanında mezar ikonografisinde ise hem adandığı şahsın çiftçilikle uğraştığını göstermeli ve hem de sonsuz yaşam veya öldükten sonra yaşam inancını sembolize etmelidir.

Üzerinde saban sürme betimi bulunan bir başka sikke grubunu, Roma Dönemi koloni sikkeleri oluşturur. Bu sikkelerdeki saban sürme betimi ise Romulus ve Remus efsanesine dayanıyor olmalıdır⁴⁹. Nitekim Roma İmparatorluğu tarafından yeni kurulan koloni bir kentin sınırları saban/pulluk yoluyla belirlenmiştir. Bu nedenle koloni kent sikkelerinde saban/pulluk dışında, çift süren Augustus, çift süren rahip veya çift süren kolonistler şeklinde tasvirler de görülür⁵⁰. Dolayısıyla koloni sikkeleri üzerinde görülen çift sürme sahnesi, özellikle o kentin sınırlarının belirlenmesine ilişkin

Fig. 15. Aslantepe. Çift Sürme Sahnesi
(Işık 2015, 50, Fig. 18)

eğer, üzümün önemi doğrultusunda Hellen ana karasında Dionysos inancının özellikle şarap etrafında yoğunlaşması tabii karşılanmalıdır. Anlatılmak istenen Hellas coğrafyası, Anadolu gibi hem üzüm hem de buğday üretimine eşit derecede bu denli müsait olsaydı, beslendiği öz Tarhunzas gibi Dionysos da Hellas'ta sadece şarap değil, belki özellikle eşit oranda şarap-başak tanrısı olarak tapınım görecekti?

⁴⁷ Tiryaki 2013, 45-46.

⁴⁸ Çelik *et. al.* 2018, 187.

⁴⁹ Mitolojiye göre Rhea Silvia, Savaş Tanrısı Mars'tan hamile kalmış, Romulus ve Remus adında ikiz oğlan çocuğu doğurmuştur. Amulius tarafından Tiber Nehri sularına bırakılan, bir kurt tarafından emzirilen, bir çoban tarafından büyütülen bu iki kardeş delikanlı olunca Alba Şehri'ne gidip Amulius'u öldürürler, Numitor'u tahta çıkarırlar ve Tiber Nehri'nden sahile sürüklendikleri yerde bir şehir kurma hakkı kazanırlar. Fakat bu işe başladıklarında aralarında anlaşmazlık çıkınca Romulus kardeşi Remus'u öldürmüştür. Demircioğlu 1953, 36-37; Romulus kutsal bir hendek kazarak Roma Kenti'nin sınırlarını belirlemiştir. Colledge 1982, 3.

⁵⁰ Sancaktar 2009, 103 vd.

olup, doğrudan kırsal yaşam ve/veya çiftçilikle bağlantılı değildir. Bununla beraber Roma sikkele-
rinde görülen saban gösteriminin sınırları belirlendikten sonra bir düzen içinde kurulan şehirler-
deki bolluk, bereket ve refahı dolaylı yoldan da olsa işaret ettiği düşünülebilir.

Fig. 16. İskender Dönemi Tarsus Sikkesi
(CNG Auction 84-2010, 49, nr. 262)

Fig. 17. Pers Dönemi Tarsus Sikkesi
(Triton XVI-2013, 148, nr. 532)

Roma'nın ilk kurulduğu zamanlarda eşit toprak dağıtımı düşüncesi geçerliken zamanla özellikle *patrici* adı verilen büyük toprak sahiplerinin *pleb*'lerin yani küçük toprak sahiplerinin mülküne el koyduğu bir tür feodal sistem ortaya çıkmıştır. Bununla beraber Roma'da araziler, *ager publicus* (kamu arazisi) ve *ager privatus* (özel arazi) biçiminde ikiye ayrılmaktadır, fakat tarım daha çok kamu arazisi üzerinde yapılmaktadır. *Patrici-pleb* huzursuzluğunun son derece artışı MÖ 133 yılında toprak reformu süreci başlatılmış, bunun sonucunda yaklaşık yüzyıl sürecek bir iç savaş vuku bulmuş, daha sonraki süreçte ise Roma toprak sistemi ve hukuku bu temel üzerine gelişip devam etmiştir⁵¹. Roma Dönemi'nde büyük mülk sahipleri, topraklarının işletilmesi için köleleri kullanarak büyük gelirler elde etmişlerdir. Roma'da tarım için kullanılan köleler iki grup altında toplanabilir. Bunlardan ilk grup en ağır işleri yapan kölelerden oluşur. İkinci grubu ise bu kölelerin çalışma ve denetlenmesinden sorumlu olan ve çiftlik sahibinin sağ kolu durumundaki *vilcius* adı verilen bir tür kâhya pozisyonundaki köleler oluşturur⁵². Ayrıca Roma tarımında saban ile toprağın sürülmesi sonucu buğday, arpa, darı gibi tahılların yanı sıra mercimek ve fasulye gibi bakliyat yetiştirildiği bilinmektedir⁵³.

⁵¹ Roma'nın ilk kurulduğu MÖ VIII. yüzyıl ortalarından itibaren ailelere eşit toprak dağıtımı esas geçerliken zamanla toprakların genişlemesi sonucu özellikle verimli topraklar *ager publicus* yani *kamu toprağı* sayılmış, *latifundium* adı verilen büyük çiftliklerin sayısı artmış, *patrici* ve *aristokrat* toprak sahipleri küçük toprak sahipleri yani *pleb*'lerin topraklarına el koymaya başlamış ve bir tür feodal sistem ortaya çıkmıştır. Bunun yanında Roma'da araziler, *kamu arazisi* (*ager publicus*) ve *özel arazi* (*ager privatus*) biçiminde ikiye ayrılmıştır, ancak özel arazilerin kapsamı sınırlı olduğundan tarım genel olarak kamu arazileri üzerinde yapılmıştır. Ayrıca kamu arazisinin mülkü devlete ait iken intifa hakkı toprağı işletene/işgal edene tanınmaktadır. *Patrici* ile *pleb*'lerin arasındaki huzursuzluğun arttığı bir dönemde MÖ 133 yılında Tiberius Gracchus Roma Senatus'una *halk temsilcisi* yani *tribunus* olarak seçilmiş, Romalı zenginlerin topraklarının bir kısmının alınıp toprağı olmayan insanlara dağıtılmasını önermiş ve toprak reformu sürecini başlatmış, ancak bu önerisinin bedelini MÖ 132 yılında senatoda dövölüp canıyla ödemiştir. Tiberius Gracchus'un ölümünden sonra MÖ 123 yılında bu kez kardeşi Gaius Gracchus, *tribunus* olarak seçilmiş, ağabeyinin gittiği yolu takip ederek *tahıl yasası* (*lex frumentia*) ile vergi ve adalet sistemini düzenleyen yasalar çıkartmış, bu yasa ile halk pazardan artık daha ucuza buğday alma imkânına kavuşmuştur. Fakat MÖ 121 yılında yine senatoda tıpkı ağabeyi gibi o da katledilmiştir. Roma Devleti'nde Tiberius Gracchus'un başlattığı reform hareketleri yaklaşık yüzyıl sürecek bir iç savaşa sebep olmuştur. Bk. Aydoğdu 2016, 375- 381

⁵² Saydam 2018, 82; Ayrıca Roma'da tarımın ekonomideki büyük yeri nedeniyle doğal olarak saban ve kullanımı çok önemlidir. Roma'nın Avrupa topraklarını ele geçirmesiyle beraber bu bölgeler sabanla tanışmış, kölecilik artmış ve tarımsal faaliyetler hızlanmıştır. Bk. Şanlıbayrak 2013, 59-61.

⁵³ Aldrete 2004, 188; Erdkamp 2005, 47-49; Morley 2010, 50.

Batı Anadolu'da kırsal yaşam konusuyla bağlantılı olarak, aralarında MS I. yüzyıl örneği olmakla beraber, genelde Roma Geç İmparatorluk Dönemi içinde üzerinde çift sürme sahneleri bulunan bazı mezar stelleri görülür. Bu stellerde tek kişi ile çift sürme dışında başkaca sahneler de bulunur⁵⁴. Ayrıca Roma Dönemi'nde mozaik sanatında da çift sürme sahnesi gösterilmiştir⁵⁵.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde kırsal yaşam konusu, lahitler üzerinde sevilerek işlenmiştir. Özellikle çoban betimleri bulunan çok sayıda lahit ve kapağı, kır yaşamı veya 'bukolik' başlığı altında toplanır. Çobanlar, lahitlerde mitolojik konularla birlikte kapakta ve yan yüzlerin fazlaca görünmeyen kısımlarında betimlenmişlerdir. Bu tip lahitler Antoninler Dönemi'nden itibaren görülür ve MS IV. yüzyılda da devam eder⁵⁶. Bununla beraber, Roma lahitleri içerisinde bir çift öküzle saban sürme sahnesi nadiren de olsa vardır. Ancak bu örneklerde saban sürme ana sahne olmayıp yan bir sahne veya genel sahnenin bir parçası olarak değerlendirilmiştir⁵⁷.

Beydağları civarında ise Roma İmparatorluk Dönemi'nin MS III. ve IV. yüzyılları içinde kırsal yaşam konulu yerel üretim lahitler tespit edilmiştir. Bunlar dönemin bölgedeki çiftlik ve tarım alanlarındaki tarımsal faaliyetlerine tanıklık etmesi, o günkü bitki ve hayvan çeşitliliğini yansıtmaması ve kırsal yerleşmelere ilişkin kayıtları göstermesi bağlamında önemlidir. Bunlar arasında çoban konulu örneklerin dışında, saban görülmese de, çift sürme sahnesi olduğu anlaşılan lahit örneği de bulunur⁵⁸. Bu tip sahneler mezar sahibinin yaşadığı kırsal çoban veya çiftçi kimliğiyle birarada gösteriyor olmalıdır.

Fig. 18. İvriz Kaya Kabartması
(Akurgal 1995, Levha 133)

⁵⁴ Kyzikos, Bursa, Zemme, Altıntaş, Kotiaeson ve Bithynia örnekleri üzerinde saban sürmenin dışında büstler, kline sahnesi, stel sahibinin annesi, tanrı ve yazıta ek olarak sopa, çekic, keski, iğ gibi objeler de bulunabilmektedir. Bk. Pfhul – Möbius 1979, 283-285, res.1143-1158; Ayrıca üzerinde çift sürme sahnesi olan ve MS IV. yüzyıla tarihlenen İznik Müzesi'nden bir mezar steli örneği için bk. Şahin 1981, lev. 5, nr. 767; Bunun dışında Bursa Arkeoloji Müzesi'nde 2604 Envanter Numaralı olan ve üzerindeki çift sürme sahnesiyle Hurma Çiftçi Lahdi'ne benzeyen mezar steli, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Batı Anadolu'da Roma İmparatorluk Dönemi'nde Tarım" başlıklı doktora tez çalışmalarını sürdüren Ömer Can Yıldırım tarafından MS. II-III. yüzyıla tarihlenmektedir. Buna ek olarak Kütahya Müzesi 406 Envanter Numarasına kayıtlı olup, MS 304-305'e tarihlenen ve ebeveynleri tarafından 19 yaşında ölen oğulları Leon için yaptırılan mezar stelinde alt bölümde saban-bir çift öküz betimi bulunurken Leon elinde ucu sivri bir üvendire tutmaktadır. Bu bilgileri bizimle paylaşması ve değerli önerileri nedeniyle Ömer Can Yıldırım'a teşekkür ederiz.

⁵⁵ Roma Dönemi içerisinde MS III. yüzyıla ait çift sürme sahneli mozaik örneği için bk. Morley 2010, 51.

⁵⁶ Koch 2001, 100-101.

⁵⁷ Kısa yüzünde çift sürme sahnesi bulunan Louvre Müzesi'ndeki Triptolemos Lahdi, MS 150-170 yıllarına tarihlenmektedir. Koch – Sichterman 1982, 187-188; Louvre Triptolemos Lahdi kısa yüz detayı için bk. Musée du Louvre 1985, 120; MS 270-290 yıllarına tarihlendirilen bir sahnede, sepet taşıyan, uzun saplı buğday başakları istifleyen ve taşıyan figürlerin yanında kıvrıkcı saç ve sakallı bir çiftçinin öküzleri sabana koştuğu görülür. Bielefeld 1997, 100, res. 69.3.

⁵⁸ Beydağları Yüzey Araştırmaları ekibince 1997-2006 yılları arasında Likya, Pamfilya ve Pisidia sınır bölgelerinde kalan Trebenna, Kelbessos, Typalia, Hurma, Kartınpınar ve Gedeller gibi yerlerde kırsal yaşam konulu çok sayıda lahit tespit edilmiştir. Bu lahitlerin çoğu Pisidia motifleri taşımakla beraber bunların bir bölümü Tabula Ansatalı-Kalkanlı ve Tabula Ansatalı-Figürlü olarak iki başlık altında değerlendirilmiştir. Bu lahitler yazıt ve genel stilistik özellikleri ile Roma Dönemi içerisinde MS III-IV. yüzyıla tarihlendirilmişlerdir. Kartınpınar'ında tespit edilen bir örnekte ise saban gösterilmeksizin bir çift öküz sahnesi görülür. Özdelek – Çevik 2009, 284-287, fig. 9.

Tarihlendirme

Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde özellikle Antoninler Dönemi (138-193) portreleri oldukça perdahlıdır ve yüzler parlaktır. Saç ve sakal havalıdır, perçem ve/veya buklelerin hatları derin matkap izleriyle belirginleştirilmiştir. Gözler büyüktür, göz kapakları ağırdır. Göz bebekleri matkabin hafif nokta darbesi ile betimlenmiştir. Portrelerde genel olarak dalgın ifade ile huzurlu bir hava hâkimdir⁵⁹. Severuslar Dönemi (193-235) genel görünümü itibarıyla Antoninler Dönemi'nin devamcısıdır ve yine saç ve sakal genelde kıvrıktır ve hatları belirgindir⁶⁰. Yerel üretim bu lahit üzerinde yer alan erkeklerde portre özelliklerini tespit etmek mümkün görünmemekle birlikte kıvrıkcı saç ve sakal yapısı önemli ipucu vererek Antoninler-Severuslar Dönemi'ne işaret ediyor olmalıdır. Ayrıca Beydağları civarında kırsal yaşam konulu yerel üretim lahitlerin Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde MS III. ve IV. yüzyıllara tarihlendiği, ancak kıvrıkcı saç gösterimi ile lahdin Antoninler-Severuslar Dönemi'nden çok uzaklaşmaması gerektiği, bunun yanı sıra hızla yayılan Hristiyanlığa ilişkin üzerinde herhangi bir göstergenin bulunmadığı düşünülürse Hurma Çiftçi Lahdi Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde MS III. yüzyıla tarihlenebilir.

Lahdin Konumlandığı Arazi

Hurma Mahallesi'nde bulunan lahdin podyumunda işlenmiş en alt sınır çizgisi, lahdin tarihlenmesine paralel olarak Roma Dönemi zeminini göstermelidir ve lahdin kapağı da örtülü olduğuna göre, o dönemden günümüze yaklaşık 1.5 m toprağın yükseldiği söylenebilir (Fig. 19). Alanda açılan tüm sondaj çukurlarının kesitleri incelendiğinde, alanda killi veya killi-çakıllı bir dolgunun bulunduğu ve lahdin işlenmiş en alt sınırından itibaren yaklaşık 1-1,5 m derinlikte su çıktığı gözlemlenmiştir (Fig. 20). Bununla, Roma Dönemi'nde Hurma Mahallesi civarında genel olarak sulak bir arazi olasılığı bulunsu bile, en azından sırtı kayalık tepeye dayalı lahdin bulunduğu alanın yakın çevresinde, o dönem için de, daha kuru bir toprak zeminin olduğu ve buna bağlı tarım yapıldığı söylenebilir.

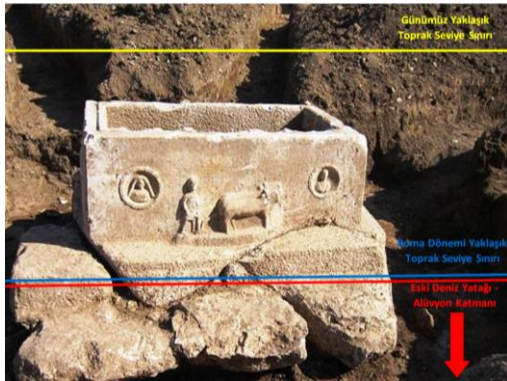

Fig. 19. Olası Toprak Seviye veya Katman Sınırları

Fig. 20. Killi-Çakıllı Sondaj Kesiti

Lahdin podyumunun doğal haliyle toprak altında kaldığı seviyede toprağın killi-çakıllı dokusundan; alanın Roma'dan çok önceki zamanlarda eski bir deniz tabanını oluşturduğu ve dolayısıyla tüm Hurma-Liman civarındaki düzlük arazinin binlerce yıllık bir zaman diliminde dolarak bir ova görünümüne kavuştuğu sonucu çıkarılabilir⁶¹ (Fig. 19-21).

⁵⁹ Özgan 2013, 117-283; Ayrıca Antoninler Dönemi portre özelliklerini yansıtan örnekler için bk. Hekler 1912, 37, 262-270; Poulsen 1974, 113-126; Vermeule 1981, 320-339, res. 274-291; Karamut 1991, 607-610, res. 1-16; Delemen 2011, 104-117.

⁶⁰ Severuslar Dönemi portre özelliklerini yansıtan örnekler için bk. Frel – Morgan 1987, 90-101; Long 2014, 223-224; O'Grady 2015, 97-101.

⁶¹ Son 15.000 yılda deniz seviyesinin 100 m kadar yükselmesi ve tektonik batma sonucu günümüzden yaklaşık 6.000

Fig. 21. Hurma-Liman Mahallesi Civarında Eski Deniz Tabanı Olduğu Düşünülen Yaklaşık Alan (Google Earth-09.08.2017)

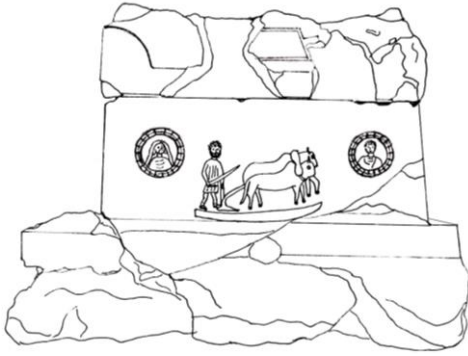

Fig. 22. Ön Yüz (Ölçek 1:60)

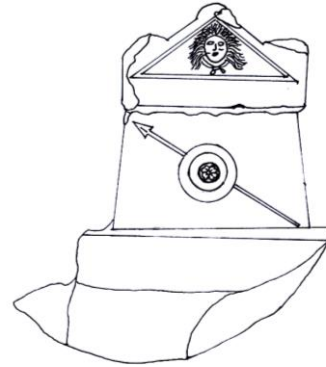

Fig. 23. Sağ Yüz (Ölçek 1:60)

Sonuç

Yerel kireçtaşı üzerine oyulmuş, yerel işçilikli kırsal yaşam konulu Hurma Lahdi çift sürme sahnesi ile oldukça nadir bir kompozisyona sahiptir, üniktür.

Eserin ana sahnesindeki öküzlerin hörgüçlü olmasıyla Hint öküzünün (Zebu veya Zebus) bölgede tanındığı, büyük olasılıkla yetiştirildiği ve ekonomide yer bulduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda lahit, döneminde bölgedeki bir hayvan çeşidini göstermesi yönünden de önemlidir.

İşlenen konu; Roma Dönemi'ne ait bu tip lahitlerdeki sahnelerde olduğu gibi burada da

yıl önce Teke Yarımadası'ndaki eski kara topografyası, boğulmuş kıyı yapıları ile koy ve körfezlere dönüşmüştür. Bu koy ve körfezlere akarsuların taşıdığı alüvyonlarla deniz dolmaya başlamış, lagünler meydana gelmiş ve sonucunda bataklık olan kıyı ovaları oluşmuştur. Bölgenin evrimine paralel Boğaçay Ovası'nın bulunduğu bölgede son buzul çağı sonrası deniz seviyesinin yükselmesi ile akarsuların getirdiği malzemeler delta şeklinde dolgu oluşturmaya başlamıştır. Bu granüler malzeme dolgusu kıyı oku şeklinde günümüzde limanın bulunduğu bölgeye kadar ilerleyerek kuzeyde kalan körfez parçasını lagüne dönüştürmüştür. Günümüzdeki Sarısu Deresi olasılıkla bu lagünün çıkış ağzı olmalıdır. Bu lagün içindeki sedimantasyon, mikro canlıların yaşamsal faaliyetlerinin yan ürünü olarak ortaya çıkan otojenik kil, taşınmış kil ve siltten oluşan ince taneliler ile taşkın zamanları yamaçlardan ve kuzeyden taşınan granüler malzemedir. Sedimantasyon durduktan sonra Saz Ovası batısı ve Hurma Mahallesi çevresinde yamaç sürüntüsü ve taşkın malzemelerinden oluşan alüvyon yelpazelerin ortasında sulak alan niteliğinde suya doymun zeminler kalmıştır. Bk. Dipova 2010, 74.

mezar sahibinin zengin bir çiftçi olduğunu gösterir. *Imago clipeata* içindeki kadın ile erkek, karı-koca olmalıdırlar. Erkek büstünde kıvrıkcık saçlı genç bir adam görünümü yanında ana sahnedeki çiftçide olasılıkla lahit sahibi aynı kişinin sakallarıyla yaşlı bir görünüm sergilemesi ilginçtir; yaşta farklı zamanları gösterebilir. Yerel üretim lahit üzerindeki figürleri portre açısından kıyaslamak veya değerlendirmek sağlıklı olmamakla birlikte, her iki erkeğin aynı kişi olduğu ve dolayısıyla adeta bir yaşam hikâyesinin sergilendiğini belirtmek yanlış olmaz. Yani gençken evlenen bu adam yaşlılığına kadar veya hayatı boyunca çiftçilikle uğraştığına dair bir anlam çıkarılabilir. Bu bağlamda döneminde de tarıma elverişli olduğu anlaşılan bu yerde gerçekten çiftçilikle uğraşan bir erkek bireyin olduğu ve belki çift sürdüğü tarlasının ortasında bulunan kaya kütlesinin vasiyeti gereği işlenerek kendisine lahit mezar olarak yaptırıldığı ve içerisine gömüldüğü olasılığını da düşünmek gerekir. Nitekim yerel kireçtaşı üzerine yerel üretim Hurma Lahdi'nin oldukça sade figürleri düşünüldüğünde, üst düzey işçilikli lahitler gibi çok büyük bir işçilik ve masraf gerektirmeyeceğinden, varlıklı bir çiftçinin vasiyeti gereği kendisiyle birlikte eşi için hazırlanmış bir lahit olabilir.

Hurma Lahdi üzerindeki saban sürme sahnesi adandığı şahsın çiftçilikle uğraştığını göstermenin yanı sıra Büyük İskender Dönemi Tarsus sikkeleri üzerinde tıpkı Ba'al Tars gibi betimlenen Zeus'un önünde asma-başak yerine betimlenen saban gibi bolluk ve refaha işaret etmektedir. Sabanın asma-başak ile sembolik birlikteliği göz önüne alındığında ise mezar ikonografisinde dolaylı yoldan da olsa sonsuz yaşam veya öldükten sonra yaşam inancını sembolize ettiği de önerilebilir.

Dar yüzlerinde bulunan kalkan ve mızrak betimlemeleriyle daha çok Pisidia geleneğini yansıtan ve büyük olasılıkla bölgedeki yerel üretim lahitlerdeki stil ve ikonografiye hâkim gezici yerel ustalarca yapılan lahdin konusu, bu tip lahitlerin genel üretim tarihleri, Medusa figürleri ile büstlerin genel durumu, portre açısından sağlıklı bir karşılaştırma yapılamasa da sağ büstteki erkeğin kıvrıkcık saç ile ana sahnedeki çiftçinin kıvrıkcık saç ve sakal yapısının Antoninler-Severuslar Dönemi'ni anımsatması; dolayısıyla zaman olarak bu dönemleri geçme olasılığı ve hızlıca yayılan Hıristiyanlığa ilişkin herhangi bir figürün veya işaretin bulunmayışı gibi etkenler düşünüldüğünde, Hurma Çiftçi Lahdi'ni Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde MS III. yüzyıl gibi bir zamana tarihlemek mümkündür. Ayrıca tarihlemeye paralel olarak Lahdin yapıldığı dönemde her ne kadar en azından bu yakın civar tarıma elverişli olsa da lahdin altındaki toprağın killi-çakıllı dokusundan; alanın Roma'dan çok önceki zamanlarda eski bir deniz tabanı olduğu ve dolayısıyla Hurma-Liman civarındaki düzlük arazinin çok uzun bir zaman diliminde dolarak bir ova görünümüne kavuştuğu söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA

Abbasoğlu 1987	H. Abbasoğlu, "1986 Yılı Termessos Yüzey Araştırmaları". V. <i>Araştırma Sonuçları Toplantısı I</i> (1987) 213-230.
Akçay – Gürel 2018	A. Akçay – B. Gürel, "Görülenin Ötesine Gitmek: Sayısal Görüntüleme Metotları Işığında Termessos'tan Sütunlu Bir Lahit Üzerine Yeni Değerlendirmeler", Eds. M. Arslan, F. Baz, Arkeoloji, Tarih ve Epigrafi'nin Arasında: Prof. Dr. Vedat Çelgin'in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul (2018) 1-18.
Akın – Esgici 2015	E. Akın – R. Esgici, "Eski Çağ'da Tarım Aletleri". <i>Tarım Makinaları Bilimi (Journal of Agricultural Machinery Science)</i> 11-1 (2015) 33-37.
Akurgal 1955	E. Akurgal, <i>Phrigische Kunst</i> . Ankara 1955.
Akurgal 1968	E. Akurgal, <i>The Art of Greece: Its Origins in the Mediterranean and Near East</i> . New York 1968.
Akurgal 1995	E. Akurgal, <i>Hatti ve Hitit Uygarlıkları</i> . İzmir 1995.

- Akurgal 1998 E. Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*. Ankara 1998.
- Aldrete 2004 G. S. Aldrete, *Daily Life in Roman City: Rome, Pompei, and Ostia*. London 2004.
- Aydoğdu 2016 M. Aydoğdu, "Roma Hukukunda Toprak Sistemi ve Tarım Reformu Girişimleri". *Cevdet Yavuz'a Armağan* 1-22/3 (2016) 375-382.
- Bielefeld 1997 D. Bielefeld, *Stadtrömische Erosen-Sarkophage: Weinlese und Ernteszenen*. Berlin 1997.
- Borchardt 1976 J. Borchardt, *Die Bauskulpturen des heroons von Limyra: das Grabmal des lykischen Königs Perikles*. Istanbul Forschungen 32. Berlin 1976.
- Bülbül 2017 P. Bülbül, "Eski Anadolu'da Tarım Faaliyetleri". *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 17 (2017) 269-282.
- Cambi 2010 N. Cambi, *Sarkofazi Lokalne Produkcije u Rimskoj Dalmaciji* (Die Sarkophage der Lokalen Werkstätten im Römischen Dalmatien). Split 2010.
- Carpenter 2002 T. H. Carpenter, *Antik Yunan'da Sanat ve Mitoloji*. Çev. Bensen B.M. Ünlüoğlu. İstanbul 2002.
- CNG Auction 49-1999 Classical Numismatic Group, Inc. CNG Auction 49. Lancaster – London 1999.
- CNG Auction 84-2010 Classical Numismatic Group, Inc. CNG Auction 84. Lancaster – London 2010.
- CNG Auction 85-2010 Classical Numismatic Group, Inc. CNG Auction 85. Lancaster – London 2010.
- CNG Auction 88-2011 Classical Numismatic Group, Inc. CNG Auction 88. Lancaster – London 2011.
- Colledge 1982 M. Colledge, *Roma Sanatını Tanıyalım*. Çev. Solmaz Turunç. İstanbul 1982.
- Çağdaş 1955 K. Çağdaş, "Hindistan'da İnek Kültü ve Bu Kültürün Menşei Üzerine Bir Araştırma". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 13-1.2 (1955) 53-67.
- Çelgin 1990 A. V. Çelgin, *Termessos Antik Kenti Nekropol'leri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi. İstanbul 1990.
- Çelgin 1994 A. V. Çelgin, "Termessos ve Çevresinde Nekropol ve Epigrafya Araştırmaları: 1975-1991 Yılları Arasında Yapılan Çalışmaların Toplu Sonuçlarına Kısa Bir Bakış". *Anadolu Araştırmaları* XIII (1994) 153-177.
- Çelik 2017 A. Çelik, *Beycik 'Fırıncık Mevkii' Antik Yerleşimi: Topografyası, Şehirciliği, Mimarisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi. Antalya 2017.
- Çelik et. al. 2018 A. Çelik – S. Atalay – F. Büyükyörük, "Hisarçandır'dan Ele Geçen Marcus Aurelius Kamoas ve Ailesine Ait Lahit Mezar". *Phaselis* IV (2018) 181-198. <http://dx.doi.org/10.18367/Pha.18012>
- Çekilmez 2015 M. Çekilmez, "2008 Yılı Tralleis Kazısı Koroplastik Buluntuları". *Cedrus* III (2015) 51-66. DOI: 10.13113/CEDRUS.2015011395
- Çevik 1996 N. Çevik, "Yeni Bulgular Işığında Elmalı Yaylası". *Adalya* I (1996) 61-72.
- Çevik et. al. 2005 N. Çevik - B. Varkıvanç - S. Bulut - İ. Kızılgut, "V. Roma Dönemi Kalıntıları". Eds. N. Çevik, B. Varkıvanç, E. Akyürek, *Trebenna: Tarihi, Arkeolojisi ve Doğası, Adalya Ek Yayın Dizisi* 1 (2005) 31-80.
- Delemen 2011 İ. Delemen, "Anadolu ve Trakya Topraklarında İz Bırakan İmparatorlar (MÖ 6.- MS 4. yüzyıl): İstilacı, Yönetici Tanrı ya da Gezgin". *İmparatorlar İstanbul'da: Hitit'ten Osmanlı'ya* (2011) 57-124.
- Demircioğlu 1953 H. Demircioğlu, *Roma Tarihi* 1. Ankara 1953.
- Demirer 2013 Ü. Demirer, *Kibyra Metal Buluntuları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi. Antalya 2013.
- Dipova 2010 N. Dipova, "Boğaçay (Antalya) Kıyı Ovası'nın Mühendislik Jeolojisi Değerlendirmeleri". *Jeoloji Mühendisliği Dergisi* 34-2 (2010) 71-84.
- Durugönül 2008 S. Durugönül, "Silifke Müzesi'nden Bir 'Cliqueata Imago'". *Olba* XVI (2008) 193-206.
- Elsner 2018 J. Elsner, "Ornament, Figure and Mise en Abime in Roman Sarcophagi". Eds. N. Dietrich – M. Squire, *Ornament and Figure in Greek and Roman Art* (2018) 353-391.
- Eren 1999 H. Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara 1999.
- Erdkamp 2005 P. Erdkamp, *The Grain Market in the Roman Empire: A Social, Political and Economic Study*. Cambridge 2005.

- Erhat 1972 A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul 1972.
- Frel – Morgan 1987 J. Frel – S. K. Morgan, *Roman Portraits in the J. Paul Getty Museum*. 1987.
- Fuchs 1979 W. Fuchs, *Die Sculptur der Griechen*. München 1979.
- Grimal 1997 P. Grimal, *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*. Çev. S. Tamgüç. İstanbul 1979.
- Gow 1914 A. Gow, "The Ancient Plough". *The Journal of Hellenic Studies* 34 (1914) 249-275.
- Gusmani 1995 R. Gusmani, "Zum Stand der Erforschung der lydischen Sprache". Eds. E. Schwertheim, *Forschungen in Lydien* (1995) 9-19.
- Gürel 2016 B. Gürel, "Phaselis Batı ve Kuzeybatı Nekropolis'leri". *MJH* VI-2 (2016) 279-297. DOI:10.13114/MJH.2016.298
- Hawkins 2000 J. D. Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions I: Inscriptionsof the Iron Age 3*. Berlin – New York 2000.
- Hekler 1912 A. Hekler, *Greek & Roman Portraits*. New York 1912.
- Herdejürgen 1996 H. Herdejürgen, *Stadrömische und Italische Girlandensarkophage: Die Sarkophage des Ersten und Zweiten Jahrhunderts*. Berlin 1996.
- Hrozný 1937 B. Hrozný, *Les Inscriptions Hittites Hiéroglyphiques: Essai de Déchiffrement, Suivi d'une Grammaire Hittite Hiéroglyphique en paradigmas et d'une liste d'hiéroglyphes 1-3*. Praha 1937.
- Hoffner 2010 H. A. Hoffner Jr., "Hititler Anadolu'sunda Yasal ve Sosyal Kurumlar". Çev. S. Çilingir. *Tarih Okulu VI* (2010) 223-244.
- Huskinson 2015 J. Huskinson, *Roman Strigillated Sarcophagi: Art and Social History*. Oxford 2015.
- İdil 1981 V. İdil, *Likya Lahitleri*. Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi. Ankara 1981.
- İnan 1956 A. İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*. Ankara 1956.
- Immerwahr 1964 H.R. Immerwahr, *Some Inscriptions on Attic Pottery*. North Carolina 1964.
- Işık 1982 F. Işık, "Kleinasiathe Girlandensarkophage mit Pilaster-oder Säulenarchitektur". *Jahresheften des Österreichischen Archäologischen Institutes* 53 (1982) 30-146.
- Işık 1999 F. Işık, "Balıkçı'nın Eski Anadolusu". Balıkçı'ya Merhaba: Halikarnas Balıkçısı Günleri. *Edebiyatçılar Derneği* 16 (1999) 58-78.
- Işık 2009 F. Işık, "Suya Gömülen "Adsız" Höyükler ve Malidiya/Melid", 2. *Uluslararası Melita'dan Battalgazi'ye Tarih-Arkeoloji-Kültür-Sanat Günleri* (2009) 23-64.
- Işık 2012 F. Işık, "Hellen Mucizesi Var Mıydı? ". *Uygurlik Anadolu'da Doğdu* (2012) 175-192.
- Işık 2015 F. Işık, "Arkeolojik Bulgular Işığında Milyas". *Anadolu/Anatolia* 41 (2015) 187-237.
- Janic 2002 J. Janic, "Ancient Egyptian Agriculture and the Origins Horticulture". *Acta Horticulturae* 582, *ISHS* (2002) 23-39.
- Joolen 2003 E. V. Joolen, *Archaeological Land Evaluation: A Reconstruction on the Suitability of Ancient Landscapes for Various Land Uses in Italy Focused on the First Millenium BC*, Universty of Groningen 2003.
- Karamut 1991 İ. Karamut, "Dokimeion Heykelleri". *Belleten* 55/214 (1991) 605-612.
- Kızıltan 2013 Z. Kızıltan, "Neolitik Çağ'dan Doğu Roma'ya Anadolu". *Anadolu Medeniyetleri: Neolitik Çağ'dan Osmanlı İmparatorluğu'na* (2013) 8-28.
- Koch 2001 G. Koch, *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*. İstanbul 2001.
- Koch 2010 G. Koch, *Türkiye'deki Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri (Sarkophage der römischen Kaiserzeit in der Türkei)*. Çev. B. Varkıvaç. Antalya 2010.
- Koch – Sichterman 1982 G. Koch – H. Sichterman, *Römische Sarkophage*. München 1982.
- Kranz 1984 P. Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage: Etwicklung und Ikonographie des Motivs der Vier Jahreszeiten Auf Kaiserzeitlichen Sarkophagen und Sarkophag-deckeln*. Berlin 1984.
- Kranz 1999 P. Kranz, *Stadtrömische Erogen-Sarkophage: Dionysische Themen, Mit Ausnahme der Weinlese und Ernteszenen*. Berlin 1999.
- Lanckoroński 1890 K. G. Lanckoroński, *Städte Pamphyliens und Pisidiens. Pamphylien Band I*.

- Wien 1890.
- Lanckoroński 1892 K. G. Lanckoroński, *Städte Pamphyliens und Pisidiens*. Pisidien Band II. Wien 1892.
- Long 2014 T. E. Long, *Great Grand Mothers. The Female Portrait Sculpture of Aphrodisias: Origins and Meaning*. PhD Thesis, University of Nottingham. Nottingham 2014.
- McCann 1978 A. M. McCann, *Roman Sarcophagi in The Metropolitan Museum of Art*. New York 1978.
- Mithchell 1914 S. Mithchell, "The Trajanic Tondo from Roman Ankara: In Search of the Identity of a Roman Masterpiece". *Journal of Ankara Studies* 2-1 (2014) 1-10.
- Morley 2010 N. Morley, "Agriculture, Roman". Eds. M. Gagarin – E. Fantham. *The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Roma* (2010) 49-51.
- Muscarella 2013 O. W. Muscarella, *Archaeology, Artifacts and Antiquities of the Ancient Near East: Sites, Cultures, and Proveniences*. London 2013.
- Musée du Louvre 1985 Musée du Louvre, *Catalogue des Sarcophages En Pierre D'époques Romaine Et Paléochrétienne*. Paris 1985.
- Neumann 1981 G. Neumann, "Lateinisch Stiva 'Pflugsterz'". *Würzburger Jahrburger N.F.* 7 (1981) 223-227.
- Perego 2017 R. Perego, *Contribution to the development of the Bronze Age plant Economy in the surrounding of the Alps: an archaeobotanical case study of two Early and Middle Bronze Age sites in northern Italy (Lake Garda Region)*. Erlangung der Würde eines Doktors der Philosophie vorgelegt der, Universität Basel. Basel 2017.
- Perini 1984 R. Perini, *Scavi archaeologici nella zona palafitticola di Flavé-Carera, Parte I, Campagne 1969-1976, Situazione dei depositi e dei resti strutturali*. Patrimonio storico e artistico del Trentino 8. Trento 1984.
- Pfhl – Möbius 1979 E. Pfhl – H. Möbius, *Die Ostgriechischen Grabreliefs*. Mainz am Rhein 1979.
- Poulsen 1974 P. V. Poulsen, *Les Portraits Romains II: De Vespasian á la Basse-Antiquite*. Copenhagen 1974.
- Rehkugler 2011 G. E. Rehkugler, *The Rau Model Plow Collection at Cornell Universtiy and The Evolution of Plow Design*. Ithaca – New York 2011.
- Reyhan 2010 E. Reyhan, "Hititlerde Gündelik Hayata Dair İktisadi İlişkiler". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 47 (2010) 65-82.
- Ruperti 1841 G. F. F. Ruperti, *Handbuch der Römischen Alterthüme*. Hannover 1841.
- Sancaktar 2009 H. Sancaktar, *Anadolu'daki Roma Koloni Kentleri ve Sikke Tipolojisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi. Ankara 2009.
- Saydam 2018 T. Saydam, "Roma Cumhuriyeti'nde Kölelik: Spartaküs Örneği". *Journal of Social Sciences and Humanities* 1-2 (2018) 76-90.
- Şahan 2009 M. M. Şahan, *Batı Anadolu'da Podyum Mimarisinin Oluşumu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir 2009.
- Şahin 1981 S. Şahin, *Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia): entfernte Umgebung der Stadt II-I*. Bonn 1981.
- Şanlıbayrak 2013 H. Şanlıbayrak, *Erken Ortaçağ'da Avrupa'da Kölelik: III. ve IV. Yüzyıllar Arasında Avrupa'da Kölelik*. 2013.
- Şimşek 1998 C. Şimşek, "Laodikya Ana Küme Girlandlı Lahitleri". *Arkeoloji ve Sanat* 85 (1998) 2-25.
- O'Grady 2015 S. A. O'Grady, *The Public Image of the Later Severans: Caracalla to Alexander Severus*. Degree of Master Ths. The Universty of Queensland. Queensland 2015.
- Özdemir 2016 B. Ş. Özdemir, *Tlos Tanrı ve Kültleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi. Antalya 2016.
- Özdilek 2006 B. Özdilek, *Neapolis Nekropolü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi. Antalya 2006.
- Özdilek – Çevik 2009 B. Özdilek – N. Çevik, *New Discoveries in Rural North East Lycia: Scenes of*

- Özdoğan 2007 Daily Life on Roman Rural Sarcophagi". *Soma* 2007, BAR (2009) 284-290.
M. Özdoğan, "Neolitik Dönem: Günümüz Uygarlığının Temel Taşları". *12000 Yıl Önce "Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı" Neolitik Dönem.* (2007) 9-20.
- Özer 2014 E. Özer, "A Typological Suggestion Concerning Hellenistic and Roman Lycian Sarcophagi". *Cedrus II* (2014) 75-87. DOI: 10.13113/CEDRUS.201406455
- Özgan 2013 R. Özgan, *Roma Portre Sanatı II*. İstanbul 2013.
- Özüdoğru 2014 Ş. Özüdoğru, "Kibyra'dan Hellenistik Döneme Ait Yeni Veriler Üzerine Değerlendirmeler". *Cedrus II* (2014) 171-188. DOI: 10.13113/CEDRUS.201406458
- Öztürk 2003 A. Öztürk, *Batı Dağlık Kilikya Bölgesi Kaya Mezarları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi. Denizli 2003.
- Tiryaki 2001-2002 G. Tiryaki, "İvriz Kabartması Işığında Anadolu'da Şarap-Tanrı Anlayışı ve Bu Anlayışın Gelişimi Üzerine". *Adalya V* (2001-2002) 59-71.
- Tiryaki 2013 G. Tiryaki, "Yeni Hitit Sanatı Üzerine İkonografik Araştırmalar (1): Üzüm Salkımı ve/veya Başak Filiz Taşıyanlar". *Cedrus I* (2013) 33-53. DOI: 10.13113/CEDRUS/20131673
- Paul Getty Museum 1990 The J. Paul Getty Museum, *Roman Funerary Monuments: In The J. Paul Getty Museum I*. Malibu 1990.
- Triton XIII-2010 Triton XIX: In Conjunction with the 38th Annual New York International Numismatic Convention. New York 2010.
- Triton XVI-2013 Triton XVII: In Conjunction with the 41st Annual New York International Numismatic Convention. New York 2013.
- Triton XVII-2014 Triton XVII: In Conjunction with the 42nd Annual New York International Numismatic Convention. New York 2014.
- Triton XVIII-2015 Triton XVIII: In Conjunction with the 43rd Annual New York International Numismatic Convention. New York 2015.
- Triton XIX-2016 Triton XIX: In Conjunction with the 44th Annual New York International Numismatic Convention. New York 2016.
- Triton XX-2017 Triton XIX: In Conjunction with the 45th Annual New York International Numismatic Convention. New York 2017.
- Triton XXI-2018 Triton XIX: In Conjunction with the 46th Annual New York International Numismatic Convention. New York 2018.
- Tokat 2014 F. Tokat, "Çavdır Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkıları". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (International Journal of Turkish Literature Culture Education)* 3/1 (2014) 153-166.
- Turgut 2017 M. Turgut. "Dress and Culture in the Hittite Empire and during the Late Hittite Period according to Rock Reliefs". Eds. G. Motta – A. Biagini, *Fashion Through History: Costumes, Symbols, Communication I* (2017) 2-13.
- Tüner Önen 2008 N. Tüner Önen, *Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi. Antalya 2008.
- Tüner Önen et. al. 2017 N. Tüner Önen – B. Gürel – A. Akçay, "Phaselis Teritoryumunda Tespit Edilen Lahitlerin RTI Metodu Işığında Arkeolojik ve Epigrafik İncelemeleri". *Phaselis III* (2017) 343-369. DOI: 10.18367/Pha.17021
- Varro, De Lingua Latina V Varro, *On the Latin Language*. Çev. R. G. Kent. Cambridge 1938.
- Vermeule 1981 C. C. Vermeule, *Greek and Roman Sculpture in America*. Los Angeles – London (1981).
- Waelkens 1982 M. Waelkens, *Dokimeion: Die Werkstatt Der Repräsentativen Kleinasiatischen Sarcophagen, Chronologie und Typologie Ihrer Produktion II*. Berlin 1982.
- White 1967 K. D. White, *Agricultural Implements of the Roman World*. Cambridge 1967.
- White 1970 K. D. White, *Roman Farming: Aspects of Greek and Roman Life*. London and Southampton 1970.